

БЪЛГАРИЯ

Д-Р МАРКО АРНДТ

март 2012

www.kas.dewww.kas.de/bulgarien

ПРОБЛЕМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

През януари 2012 г. Комисията по досиетата обяви резултатите за съпричастността на висшето духовенство на Българската православна църква към комунистическата Държавна сигурност. Проверката установи, че сътрудници на Държавна сигурност са били 11 от общо 15-те члена на Св. Синод на БПЦ, като с чисто минало освен патриарха (избран за митрополит през 1960 г. и за патриарх през 1971 г.), се оказаха последните трима избрани членове на Св. синод. Разкритията не бяха посрещнати еднозначно от висшия клир и миряните. Св. синод реагира на разкритията с пълно мълчание, а някои от оповестените митрополити дадоха неубедителни обяснения. Според една социологическа агенция скандалът е довел до спад на общественото доверие в Църквата със 17% (от 53% на 36%), но според друга – общественото мнение реагира на тези разкрития противоречиво, тъй като едва 17% от всички респонденти са били „възмутени“ от оповестените данни. Значително по-висок е процентът на неодобрение сред „дълбоко вярващите“ хора (като каквито се определят 13% от всички

запитани), 42% от които настояват за оставката на уличените митрополити, а други 26% - поне за „покаяние и извинение“. Разкритията извадиха на повърхността дълго скривания проблем за комунистическото минало на Църквата, доминиран до момента повече от слухове и предположения, отколкото от категорични заключения. Най-общо казано разкритията поставиха въпроса за връзките между клира и комунистическата държава, за независимостта на висшето духовенство, за склонността на висшия клир да бъде инструментализиран и употребяван от неотговорни фактори и неясни сили – въпроси, които продължават да стоят със същата острота и днес, въпреки променените обществени условия.

Дебатът за комунистическото минало на Църквата беше успешно затворен след края на разкола през 90-те години. Разколът започна през 1992 г., когато част от висшето духовенство постави под съмнение легитимността на избора на патриарх Максим през 1971 г. Той доведе до драматично влошаване на отношенията между

отделните членове на Синода, до разделението на „Каноничен“ (начело с патр. Максим) и „Алтернативен“ синод, начело с Неврокопския митр. Пимен (избран за „Алтернативен“ патриарх през 1996 г. и починал през 1999 г.). Митрополит Пимен също е бил сътрудник на ДС още през 50-те години (с кодово име „Патриарх“), а другите лидери на „Алтернативния“ синод също са били сред приближените на комунистическата власт духовници. Разколът завърши през 2001 г. с формалната победа на „Каноничния синод“ на патриарх Максим, постигната с помощта на държавата и с подкрепата на другите православни църкви. Но разколът остави дълбоки следи сред висшето духовенство, допринесе за влошаването на публичния образ на Църквата, а основен приоритет в църковните среди се превърна демонстрирането на единство, вместо на активност.

Какви са предизвикателствата, пред които се изправя Българската православна църква в пост-комунистическия период. Доколко успешно се справя с тях? Какви са положителните и отрицателните страни в църковния живот?

ПУБЛИЧНА СРЕДА И ПУБЛИЧЕН ОБРАЗ

Каква е публичната среда, в която живее Българската православна църква в годините на прехода? Какъв е публичният образ и какви са очакванията към нея? До каква степен тя може да отговори на тези очаквания?

Публичната среда в посткомунистическа България може да бъде описана като крайно секуларна, формирана в резултат на успешната атеистична кампания в годините на комунизма и на демографските и социални развиятия през този период. Водещ мотив в атеистичната политика на комунистическата държава е налагането на представата за Църквата като архаична институция, която има заслуги за „опазването на българщината“ и има статут на „паметник на културата“ и туристически обект. През 70-те и 80-те години централен момент в тази политика заема кампанията по налагането на т. нар. граждански ритуали – гражданско кръщение, брак и погребение, чиято цел е да заменят устойчивите религиозни ритуали. Енорийският живот на Църквата става жертва и на насилствената модернизация и урбанизацията, довели до драматични социални промени. В резултат на урбанизацията големи части от българското

общество са откъснати от традиционната им общност. Те се преселват в градовете, където са изградени огромните панелни жилищни комплекси, в които нови църкви не се строят.

За разлика от редица страни в Западна Европа, преживели процес на естествена секуларизация, в България от началото на ХХІ в. не се счита за нормално човек да се определи като атеист или като „секуларен човек“. Огромното мнозинство от българите се самоопределят като „православни християни“ (близо 80% от населението, според последното преброяване от 2011 г.), но същевременно мнозинството от тях нямат и най-бегло познание за централната християнска догматика, без да се споменават спецификите на православието. Според по-детайлно социологическо изследване от 2009 г., едва 35% от всички българи заявяват вярата си в „един Бог“, а други 49% - „в някаква висша сила или дух“. В задгробният живот вярват 25% (50% не вярват), в съществуването на ада – 22% (52% не вярват), в съществуването на рая 25% (49% не вярват). От друга страна 63% от всички българи считат за необходимо да бъде отслужен религиозен ритуал при раждане; 68% - при сватба и 73% - при

смърт. На битово равнище голямото мнозинство приема Православната църква като „обреден дом“, към който хората пристъпват във важни лични и семейни моменти – раждане, венчавка и смърт.

В резултат на тези разнородни възприятия Църквата е натоварена с разнопосочни очаквания, които не могат да бъдат обединени под някакъв общ знаменател. Част от обществото очаква от нея да бъде предимно национална институция (предимно националистическите среди), да акцентира върху социалната дейност (такива са медийните очаквания), да бъде част от универсалната християнска Църква и в този смисъл носител на универсални ценности (очакванията на част от по-младите и активни миряни) или да бъде изключително консервативна институция, стожер на чистотата на Православието и бариера срещу западните влияния (от друга част от младите църковни хора, които могат да се определят като „зилоти“ или „неофити“). Доскоро всички тези разнородни очаквания бяха примирявани и удовлетворявани, благодарение на видимата пасивност на Църквата и бягството от публичните дебати и спорове. Но събитията от края на 2011 г. и началото на 2012 г.

показаха, че времето на тази стратегия на поведение вече изтича. Характерен пример беше позицията на БПЦ по проблемите на репродуктивната медицина и сурогатното майчинство, изработена по искане на депутати от Народното събрание вследствие на започналите дебати по проекто-закона за сурогатното майчинство.

Какви са основните развития в БПЦ през последните двадесет години в този контекст? Позитивните тенденции не успяват да балансират задълбочаващите се негативни процеси, свързани най-вече с „феодализацията“ на епархийския живот.

Позитивни развития

Позитивните тенденции след края на комунизма са резултат главно от възможностите за развитието на автономен църковен живот.

1. Отделяне на Църквата от държавата

В български контекст терминът „отделяне на Църквата от държавата“ звучи крайно двусмислено, тъй като терминът е ползван като фасада, зад която е маскирана репресивната

политика през комунизма. Демократизацията в годините на прехода, както и непоследователната държавна намеса в годините на разкола, доведе до реално отделяне на Църквата от държавата (и дори до отчуждаване), с всички позитиви и негативи от това развитие. Българската православна църква успешно устоява на изкушението да се превърне в носител на тясно национални или дори националистически идеи и каузи, каквито очаквания към нея съществуват от страна на определени публични среди или политически партии. За това допринася и специално решение на Синода, което забранява участието на духовници в политически партии.

Характерен пример беше инициативата за местните избори през 2007 г. да бъде издигната кандидатурата за кмет на Кърджали на популярния местен свещеник Боян Саръев, приетан от мнозина като носител на такива тясно национални идеи за ролята на БПЦ. Кърджали е град, считан за изборна крепост на Движението за права и свободи, в който традиционно съществува напрежение между българи и турци. Тогава Пловдивският митр. Николай излезе със становище, че ако иска да се кандидатира за кмет, Боян Саръев трябва да престане да бъде

свещеник, което доведе и до неговия отказ да се включи в политиката. Друг пример беше балансираното и призоваващо към спокойствие изявлението на Св. Синод по повод избухналите през септември 2011 г. безредици в село Катуница, причинени от споровете между българи и роми в селото, в резултат на безнаказаното поведение на местния ромски клан.

„Отделянето на Църквата от държавата“ остава и юридически термини с неизяснено съдържание. Законодателството припознава Православието като традиционно изповедание в България, а държавата оказва финансова помощ на БПЦ и на някои други изповедания. Държавната субсидия, която възлиза на около 1 млн. лева годишно, не играе решаваща роля за финансирането на Църквата, но и до момента държавата не се намесва в начина на нейното изразходване. Едва в началото на 2012 г., в резултат на скандалите в Църквата, започна публичен дебат относно необходимостта държавата да контролира начина на изразходване на субсидията.

Особено остро в контекста на отношенията между държавата и Църквата стои въпросът с въвеждането на

вероучение (часове по религия) в началните и средните училища. В момента в началните училища съществува факултативен час по религия, а през последните две години Св. Синод организира няколко кампании с искане този час да стане задължителен. Въпреки натиска, държавата отказа да приеме аргументите на Църквата и реализирането на тази идея към момента изглежда малко вероятно.

Като цяло може да се обобщи, че Църквата почти няма допирни точки с държавата. Това дава възможност на Църквата да развива напълно автономно своя живот, но същевременно дава възможност отделни архиереи да изпаднат под влиянието на външни фактори. БПЦ до момента избягва опасността да се превърне в носител на национални или националистически идеи (за разлика от Сърбия), а липсата на контакт с държавата предотвратява опасността Църквата да се превърне в носител на квази-национална идеология (подобно на Русия).

2. Възраждане на църковния живот.

Този процес трудно може да бъде измерен социологически, но е видим по увеличената посещаемост на църквите,

особено в големите градове, в които могат да се видят все повече хора в активна възраст. Възраждането на църковния живот е плод както на усилията на определени свещеници, така и на цялостното възраждане на интереса към Православието. Този процес намира израз и в появата на публична среда от активни миряни, макар до момента те да остават напълно непризнати от висшето духовенство.

3. Обновление на свещениците.

През последните години се наблюдава навлизането в Църквата на ново поколение свещеници, които демонстрират изцяло ново отношение към църковния и енорийски живот. Примери за активни и живи енории има в София, Русе, Варна, Казанлък и други места. Липсата на медиен интерес към тези процеси обаче пречи на популяризирането на тези добри примери. От друга страна, популярността на конкретни свещеници понякога дразни техните митрополити и ги кара да взимат административни мерки срещу тях. Не на последно място, новото поколение свещеници работи за възраждането на църковната пирамида, в основата на която стои енорийския живот.

4. Поява на православно обществено мнение.

Макар и в начален етап, този процес започва да става все по-публичен и видим. През последните години се появиха няколко интернет-страници, които коментират църковни теми. Без да постигат популярност в централните медии, тези сайтове се наложиха като едни от факторите за вътрешната дискусия в Българската православна църква и като практически единствената форма на публичен контрол върху дейността на митрополитите.

НЕГАТИВНИ ТЕНДЕНЦИИ

1. Криза на централизма в църковния живот

Административно, църковният живот на БПЦ се регулира от новият Устав на Българската патриаршия, който е в сила от януари 2009 г. Уставът регламентира формирането на централизиран бюджет на Българската патриаршия, въз основа на вноските от отделните епархии, ставропигиалните манастири (манастирите, подчинени директно на Св. Синод) и управлението на

недвижимата собственост. От своя страна епархийските бюджети се формират основно от продажба на свещи, отслужените ритуали и от управлението на недвижими имоти, собственост на епархиите. Тези решения обаче продължават да не се изпълняват, като и до момента продължава да липсва единен бюджет на Българската патриаршия или поне информация за неговото съществуване. Не е създаден и предвидения в Устава единен регистър на недвижимите имоти. В резултат е налице разделение между богатите епархии (София, Пловдив, Варна) и на бедни епархии (най-тежко е положението във Враца и Видин). Липсата на такъв бюджет прави трудно унифицирането на църковния живот, който продължава да бъде зависим изключително от личните качества и активност на отделните митрополити. Свързано с тази криза на централизма е и слабата бюрократична култура и административен капацитет на Църквата на централно равнище.

2. „Феодализация“ на епархийския живот

Уставът съхранява правилото за пожизненост на митрополитското служение, приемано традиционно като бариера срещу намесата на

външни фактори в живота на Църквата (най-вече на държавата). Същевременно Уставът не създава достатъчно ясни принципи за контрол върху дейността на отделните митрополити. Така днес може да се говори за наличие на безконтролна власт на митрополитите в техните епархии – на теория те трябва да бъдат контролирани от другите членове на Синода или от техните епархийски съвети, но практически това не се случва.

В резултат управлението на всяка епархия зависи изцяло от административните качества на самия митрополит. Някои от митрополитите се опитват да наложат ясни правила, като по този начин установят контрол върху приходите и разходите в епархиите. Според информации от медиите, в най-голяма степен това се отнася за Пловдивския митр. Николай, въвел строга система за отчетност на приходите от продажбата на църковни свещи.

Същевременно този процес на „феодализация“ и липса на контрол върху митрополитите е същинската причина за поредица от скандали. Най-видимият ефект е обвързването на конкретни митрополити с представители на местния бизнес, някои от които със съмнителен публичен образ. Скандалите са

предизвикани основно от скъпите подаръци, които някои от митрополитите приемат от местни бизнесмени (автомобили и часовници във Варна и Пловдив). Подобен е случаят със Старозагорския митр. Галактион, наградил с титлата „архонт на Църквата“ трима бизнесмени, срещу определена финансова помощ от тяхна страна. Практиката продължава, въпреки официалното становище на Св. синод, че такава титла в българската църковна практика не съществува.

Практически единственият същински регулатор на действията на митрополитите са общественото мнение и медиите. Но тъй като често изхождат от крайно секуларни позиции, понякога те поставят под съмнение и правилните действия на Синода и митрополитите. А това дава възможност на засегнатите митрополитите да говорят за война на обществото срещу Църквата и да продължат да отказват да се съобразяват с конкретните проблеми.

3. Напрежение между свещениците и висшия клир

Липсата на контрол върху дейността на митрополитите е и предпоставка за административен

произвол от тяхна страна по отношение на свещениците. През последните години имаше няколко случая в различни епархии (Старозагорска, Варненска и Русенска), в които популярен местен свещеник е преназначаван от митрополита в нова енория. Според засегнатите и миряните причината е, че популярността на свещеника се превръща в заплаха за авторитета на митрополита. От своя страна митрополитите не дават обяснения за своите действия или се позовават на недоказани обвинения и слухове.

Напрежение сред свещениците предизвиква и разликата в техния статут в отделните епархии. В немалко епархии свещениците получават заплатите си нередовно, в зависимост от броя продадени свещи в техните енории. Напълно неясен е и трудовият статут на свещениците, тъй като на мнозина от тях не се изплащат необходимите осигуровки, което се превръща в проблем при евентуалното им пенсиониране.

4. Разрушена енорийска структура

По същество това е централният, но и най-трудно решим проблем в българския църковен

живот. Устава на БПЦ предвижда изграждането на църковна пирамида, която се подчинява на ясни демократични принципи и се основава на енорийската структура. Тези правила обаче не се спазват, а митрополитите имат възможност да оказват решително влияние върху конституирането на отделните църковни органи.

Според Устава, на най-долното равнище на църковната пирамида стоят енорийските настоятелства, които са избирани от свещениците и миряните в енорията. От своя страна енорийските настоятели излъчват епархийски съвет (свещеници и миряни от епархията), който избира митрополита при овакантаване на катедрата. Епархийските съвети от своя страна излъчват и членовете на редовните църковно-народни събори, както и членовете на Патриаршеския избирателен събор, който избира патриарха. Макар и сложна, тази структура поне на теория осигурява представителство на миряните в църковния живот, контрол над митрополита и относителна прозрачност при взимането на решения на епархийско равнище.

Тези принципи съществуват формално и през комунистическия период, но те никога не са

били изпълнявани. Вместо това, практиката през комунизма е митрополитите да назначават членовете на епархийските съвети, както и да имат влияние върху избора на енорийските настоятелства. Така църковната пирамида е изцяло обърната и центрирана около личността на митрополита. Същата практика се съхранява и в годините след края на комунизма – макар и да са провеждани редовно, изборите за различните етажи на църковната пирамида са до голяма степен формални и контролирани от митрополитите.

5. Недостатъчен брой монаси и свещеници

Съществен, но трудно решим проблем е и наличието на малко хора, които имат интерес към църковното призвание. В момента мъжете-монаси в БПЦ не надвишават 100 души, а именно те са хората, от които могат да бъдат избирани членовете на висшето духовенство. За да може един монах да се кандидатира за епископ, той трябва да е завършил и висше богословско образование, което допълнително стеснява кръга от възможните кандидати. Малобройното монашество е традиционен проблем за Българската православна църква, като той

съществува в почти същите пропорции и в периода преди 1944 г. Ограниченият кръг на кандидатите е и една от основните причини за дълбокото проникване на Държавна сигурност в църковния живот, тъй като потенциалните висши духовници са били следени от Държавна сигурност още от студентските им години. Сходен е и проблемът със свещеници, чийто брой възлиза на около 1000 души. Трудните условия за живот и нерешените въпроси с тяхното заплащане и осигуровки, са причините свещенството да продължава да бъде приемано за непрестижна публична кариера.

През последните години се задълбочава кризата със средното духовно образование, като тенденцията е за намаляване на кандидатите за двете православни духовни семинарии (в София и Пловдив), които обучават бъдещите свещеници. Същевременно се забелязва видимо повишаване на активността на два от Богословските факултети (към Софийски и Великотърновския университети), които все по-активно се включват в дебатите, свързани с църковния живот.

5. Негативни светогледни тенденции

Основните негативни светогледни тенденции са свързани с провинциализирането и международната изолация на Българската православна църква. Това е в остро противоречие с традицията отпреди 1944 г., когато голяма част от българското висше духовенство завършва образованието си на Запад и поддържа активни международни контакти, възприемани като задължителна част от публичната функция и образ на висшето духовенство.

Причините за международната изолация са различни – отчасти това е резултат от относително ниското богословско образование на голяма част от духовенството, поради което то има притеснения да участва в богословски дискусии. Съществуват и исторически причини – автентичната богословска и международна дейност на Църквата през комунизма изчезват напълно, тъй като цялата активност в икуменическото движение по време на Студената война е била водена повече от идеологически, отколкото от автентични църковни мотиви. На практическо равнище това означава, че цялата международна дейност на БПЦ е била иницирана и ръководена изцяло от Държавна сигурност, а всички митрополити, които са взимали активно участие в тази дейност, в

началото на 90-те години се оказаха сред двигателите на разкола и сред членовете на т. нар. „Алтернативен“ синод. Всичко това предопределя излизането на БПЦ от икуменическото движение, обявено през 1998 г., както и въздържаността ѝ от участие дори в между православния диалог.

Причина за тази пасивност е и липсата на ясна международна ориентация. В публичното пространство съществуват недоказани слухове за наличие на две „лобита“ в Синода, едното от които настоява за спазване на проруската ориентация на БПЦ (митр. Кирил на Варна, Гавриил на Ловеч), а другото настоява за активно развитие на отношенията с гръцките църкви (водено от Натанаил Неврокопски).

Въпросът с оповестените досиета на висшето духовенство направи видим и проблемът, свързан с антиисторизма на висшето духовенство и липсата на консенсус по отношение на миналото на Църквата и особено по отношение на комунистическата епоха. От десетилетия се говори за необходимостта да бъдат канонизирани мъчениците на Църквата през комунизма, но видимо по този въпрос липсва единодушие в Синода, поради което не са предприети и никакви конкретни стъпки. В още по-голяма степен това се

отнася за историческата памет за българските митрополити от края на 40-те и 50-те години, някои от които активно се съпротивляват на комунистическия режим, а други – като Неврокопския митр. Борис, заплащат за това с живота си (той е убит през 1948 г.). Съвременната Българската църква по никакъв начин не се опитва да популяризира и активното участие на Българската екзархия в кампанията по спасяването на българските евреи от депортация в нач. на 40-те години.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪДЕЩО РАЗВИТИЕ

Промените в църковния живот са бавни, поради разбираемия консерватизъм в него. Най-съществен днес изглежда проблемът с „феодализацията“ на църковния живот и концентрирането му около митрополитите. Негативният сценарий предполага задълбочаването на този проблем, включително и чрез обединението на няколко митрополитски лобита при предстоящ патриаршески избор, с цел съхраняване и задълбочаване на съществуващото статукво, и от възможното участие в този процес на

Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.

БЪЛГАРИЯ

Д-Р МАРКО АРНДТ

март 2012

www.kas.de

www.kas.dn

влиятелните местни
бизнесмени.

Положителният
сценарии предполага
обществено мнение, което
да доведе до
възстановяване на
енорийския живот и
установяване на контрол
над митрополитите. Това е
свързано и с
повишаването на
образователното равнище
на свещениците и на
бъдещите монаси,
изграждане на
международни контакти,
публичност на добрите
примери в енорийския
живот, осмислянето на
комунистическото минало
на Църквата, участието на
активните и образовани
миряни в изработването
на позиции на Църквата
по специфични въпроси,
които имат участие към
законодателството в
страната.

повишаване на
видимостта на
гражданското общество и
на църковното

СПРАВКА ЗА СЪТРУДНИЦИТЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СРЕД
ВИСШЕТО ДУХОВЕНСТВО

БЪЛГАРИЯ

Д-Р МАРКО АРНДТ

март 2012

www.kas.de

www.kas.dn

Име	Роден	Приел монашес тво	Епископ	Митрополит	Дата на вербовка и място
Патриарх Максим	1914	1941	30.12.1956	30.10.1960 Патриарх - 4.07.1971	
Калиник (Враца)	1931	1960	06.12.1971	27.10.1974	01.07.1968
Йоаникий (Сливен)	1939	1961	20.04.1975	13.04.1980	17.02.1977
Дометиан (Видин)	1932	1959	15.12.1974	26.07.1987	28.07.1972 г. като Главен секретар на Св. Синод
Кирил (Варна)	1954	1972	26.06.1988	19.02.1989	29.06.1976 г.
Йосиф (Америка)	1942	1970	07.12.1980	17.04.1986	19.12.1980 г., свален от отчет 1988 г.
Симеон (Зап. Европа)	1926	1954	14.01.1973	17.04.1986	03.11.1964 г.; от ноември 1967 щатен служител в Първо главно управление
Григорий (Търново)	1950	1974	22.12.1985	6.03.1994	06.11.1975
Неофит (Русе)	1945	1975	08.12.1985	03.04.1994	20.10.1983 г.
Натанаил (Неврокоп)	1952	1974	25.03.1989	17.04.1994	април 1980 г.
Игнатий (Плевен)	1938	1976	29.06.1988	29.05.1994	30.12.1982 г.
Галактион (Ст. Загора)	1949	1969	06.07.1986	Март 2000	23.09.1981 г.
Гавриил (Ловеч)	1950	1979	19.10.1998	28.01.2001	
Николай (Пловдив)	1969	1990	7.07.2001	11.02.2007	
Амвросий (Доростолски)	1942	1983	3.04.1994	24.01.2010	